

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ.—**Σκέψεις τινές ἐπὶ τῆς κρίσεως τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν, ὑπὸ Γρηγ. Π. Κασσιμάτη ***.

Ἡ πρωτοβουλία τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἀκαδημίας κ. Θεοδωρακοπούλου, νὰ θέσῃ τὸ ζήτημα τῆς λιποθυμίας τῶν σπουδῶν τῶν κλασσικῶν γραμμάτων τόσον εἰς τὴν ξένην ὅσον καὶ παρ' ἡμῶν, ἤρχισε νὰ ἀποδίδῃ τοὺς καρπούς της. Ἦνοιξε δηλαδὴ τὴν δημοσίαν συζήτησιν. Πρῶτος ἠκολούθησεν ὁ κ. Τσάτσος προτείνων καὶ αὐτός, ὡς ἄλλωστε καὶ ὁ κ. Γενικὸς Γραμματεὺς, διάφορα πρακτικὰ μέτρα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐλπίζεται ὅτι θὰ κατορθωθῇ νὰ συνεχισθῇ ἡ καλλιέργεια τῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων, ἐπὶ τῆς ἀκτινοβολίας τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ ἐλπίς τῆς προβολῆς τοῦ Ἕθνους μας, εἰς περίοδον γενικωτέρας κάμψεως τῆς καλλιέργειας αὐτῆς εἰς τὴν Δύσιν, λόγῳ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ.

Συνέχισε σήμερον ὁ κ. Ζακυθηνός. Εἰσφέρω καὶ ἐγώ, μετ' αὐτόν, τὰς γνώμας μου ἐπὶ τοῦ θέματος.

Δὲν θὰ ἐξετάσω σήμερον τὸ ἀκριβὲς βῆρος τῶν στοιχείων ποὺ παρουσίασαν οἱ κ. κ. συνάδελφοι διὰ νὰ ἐπισημάνουν τὴν παρακμὴν. Ἴσως αἱ παρατηρήσεις τοῦ Προέδρου κ. Ζέρβα περὶ τῆς σχετικότητος τῆς παρακμῆς αὐτῆς νὰ ἔχουν καὶ αὐταὶ ἴσον βῆρος. Ἴσως ἡμεῖς βλέπομεν τὸ θέμα μὲ τὸ ἐθνικὸν μας αἶσθημα καὶ λυπούμεθα διότι κλονίζεται, ὡς νομίζομεν, τὸ οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὴν Δύσιν εἶχε διακοσμήσει μὲ τὴν ἀκτινοβολίαν σκέψιν τῶν ἰδικῶν μας προγόνων. Νομίζω καὶ ἐγὼ ὅτι τὸ κακὸν ὑπάρχει μὲν καὶ φυσικὰ μᾶς ἐνοχλεῖ, δὲν εἶναι ὅμως τοιαύτης ἐκτάσεως. Ἄρκεϊ νὰ ἐνθυμηθῶμεν — ἐν ἑκ τῶν πολλῶν — ὅτι ὁ Πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας, ὁμιλῶν εἰς τὸ Σικάγον πρὸ τινος περὶ τῆς νεότητος, εἰς τὴν Ἀντιγόνην ἀνεφέρθη. Καὶ ὅτι ὁ πολὺς πρωτοποριακὸς θεατρικὸς συγγραφεὺς Edward Albee τὸν Σοφοκλῆν ἐπεκαλέσθη ὡς διδάσκαλόν του. Καὶ ἀκόμη, ὅσοι ἐξ ἡμῶν παρακολουθοῦν τὸν διεθνῆ τύπον, διαπιστώνομεν ὅτι καὶ εἰς τοὺς λογοτέχνας καὶ εἰς τοὺς πολιτικούς ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς τεχνικούς, ὅπως π. χ. τὸν μακαρίτην Ὀπενχάϊμερ, ἡ ἀναφορὰ εἰς τὴν ἀρχαίαν σκέψιν, τὴν Ἑλληνικὴν κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ καὶ τὴν λατινικὴν, εἶναι σχεδὸν καθημερινή. Ἡ ρῆσις τοῦ Anatole France, ὅτι ὅ,τι ἔχομεν, σχεδὸν ἐν τῷ συνόλω του, ὀφείλεται εἰς τοὺς Ἑλληνας, ἀποτελεῖ ἀμετακίνητον δόγμα διὰ τοὺς πνευματικούς ἀνθρώπους.

* GRÉG. CASSIMATIS, *Quelques considérations sur la crise des Études humanistes.*

Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἡ διακόσμησις ἐξακολουθεῖ νὰ ἔλκεται ἀπὸ τὸν χροσὸν τοῦ ἀρχαίου στοχασμοῦ. Ἐπιπλέον περὶ τούτου πράγματι πάντοτε ἐπρόκειτο. Δὲν ἔθεσεν ἡ κλασσικὴ παιδεία τὰ θεμέλια τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὰ θεμέλια τὰ ἐκτιζεν ἡ ἀνάγκη. Τὸ οἰκοδόμημα τὸ ὄραιο ποιεῖ ἡ κλασσικὴ παιδεία. Τὸ ἔκαμμεν ἀνθρώπινον. Πότε ὅμως; Ὅταν ἡ παιδεία αὐτὴ κατώρθωνε νὰ διασπάσῃ τὸν κλοιὸν τοῦ τύπου καὶ νὰ συνδέσῃ τὸ γλωσσικὸν ἔνδυμα μὲ τὴν ἀναζητήσιν τοῦ βάθους τοῦ στοχασμοῦ τῶν ἀρχαίων, πὺν ὁδηγεῖ τὸν ἀνθρώπον εἰς τὸν ἀνθρωπισμόν. Ὁ οὐμανισμός, πράγματι, δὲν εἶναι τὰ κλασσικὰ κείμενα. Ἡ humanitas τοῦ Κικέρωνος ἠμπορεῖ νὰ μὴ στηρίζεται εἰς αὐτά. Αὐτὰ δίδουν μόνον τὸ χροῶμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἐκείνου πού, ἀκολουθῶν τὸ δίδαγμα τοῦ Προμηθέως, δὲν θεωρεῖ τίποτε ἀδύνατον διὰ τὸν ἀνθρώπον. Homo sum et nihil humanum a me alienum puto. Διότι ἀνθρωπισμός εἶναι καὶ ὁ κινεζικός. Καὶ στηρίζεται εἰς πολιτισμὸν ἴσως ἀρχαιότερον τοῦ ἰδικοῦ μας. Ἄλλοῦ ὅμως ἀναζητεῖ ὁ ἀνθρωπισμὸς αὐτὸς τὴν βάσιν του. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου, πὺν εἶναι ἔννοια ξένη πρὸς τὴν ἑλληνολατινικὴν παράδοσιν. Αὐτὴν τὴν τελείωσιν ζητεῖ καὶ ἡ σλαβικὴ ψυχὴ καὶ διὰ τοῦτο, εἰς τὸν χροῶν της, ἄλλη εἶναι ἡ εἰκὼν ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας. Ὁ Σολτσενίτσιν λέγει εἰς τὸν «Πρῶτον Κύκλον» του, ὅτι «δὲν εἶναι μὲ τὴν γέννησιν, οὔτε μὲ τὴν ἐργασίαν τῶν χειρῶν του, οὔτε μὲ τὰ πτερὰ τῆς μορφώσεώς του πὺν ἐκλέγεται κανεὶς, διὰ νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν λαόν, ἀλλὰ μὲ τὰ ἐσωτερικά του προσόντα. Καθένας σφουρηλατεῖ τὸ ἐγὼ του χροῶν μὲ τὸν χροῶν. Πρέπει νὰ προσπαθῇ νὰ λεπτύνῃ τὴν ψυχὴν του εἰς τρόπον ὥστε νὰ γίνῃ ἀνθρώπινον ὄν. Καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου νὰ καταστῇ ἐν ἀπειροελάχιστον μόριον τοῦ λαοῦ του». Ὁ εὐρωπαϊκὸς ἀνθρωπισμὸς εἶναι κοινωνικός, εἶναι ἡ συλλογικὴ δημιουργία πὺν στηρίζεται εἰς τὴν ἐλευθερίαν σκέψιν καὶ τὴν ἀληθινήν ἔρευναν, εἶναι ὁ στοχασμὸς πὺν λαξεύει τὸν ἀκατέργαστον λίθον τοῦ ὄντος μὲ τὴν σφῦραν τοῦ διαλεκτικοῦ νοῦ καὶ τὴν σμίλην τῆς γλωσσικῆς λιτότητος, στοιχείων κοινωνικῶν. Καὶ ὁ λίθος γίνεται ἀνθρώπος.

Αὐτὸ τὸ ἐπίτευγμα τὸ ἐπέτυχεν ἐν πολλοῖς ἡ Δύσις. Ὑπὸ τὴν πνοὴν τοῦ 16ου αἰῶνος, τὸ μήνυμα τῆς καλλιεργείας ἐπλησίασε τὸ ἰδανικὸν καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμα τὰς κοινωνίας πὺν εἶχον — καὶ διετήρησαν μέχρι καὶ σήμερον — προσέχοντα τὸν ἀγροτικὸν τὸν χαρακτῆρα. Εἰς τελευταίαν μελέτην του ὁ Pierre Sorlin ἀποδεικνύει ὅτι εἰς τὴν Γαλλίαν ἡ ἀλληλεπίδρασις μεταξὺ ἀστών καὶ ἀγροτῶν καὶ εἰς τὸν πνευματικὸν τομέα συνεχίζεται. Καὶ ὑπῆρξαν οἱ ἀστοὶ πάντοτε οἱ στῦλοι τοῦ λογίου ἀνθρωπισμοῦ, ἐπιχειροῦντες τὴν ἀδιάκοπον σύνθεσιν μὲ τὸν λαϊκὸν ἀνθρωπισμὸν τῶν ἀγροτῶν.

Ἡμεῖς ἐπορευθήμεν, μετὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν μας, τὴν ἰδίαν ὁδὸν τοῦ συνε-

χοῦς μόχθου; Μὴ εὐτυχήσαντες νὰ ἔχωμεν αὐτοτελῆ μεσαίωνα καὶ ἀναγέννησιν, ὅσπερ ἴσαμεν καὶ εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτήν. Καὶ ἐπέσαμεν εἰς τὴν γλωσσοκαπηλείαν.

Ἔλεγα πρὸ ὀκτῶ ἐτῶν ἀπὸ ἄλλου βήματος.

«Τώρα, πού ἐξεπεράσθη ἡ κρίσις τοῦ φανατισμοῦ, δὲν χρειάζεται πλέον συμβιβασμός, ἀλλὰ σύνθεσις. Ἡ γλώσσά μας εἶναι ἐνιαία, στάδια δὲ ἐξελίξεως ἀποτελοῦν αἱ διάφοροι μορφαὶ τῆς. Ὅπως στάδια ἀναπτύξεως τῶν στοιχείων τῆς εἶναι οἱ διάφοροι κλάδοι, πού ἀπαντοῦν εἰς τοὺς ποικίλους φλοιοὺς τοῦ ἔθνικοῦ μας κορμοῦ, τῶν μορφωμένων καὶ τῶν μὴ, τῶν διαφόρων τοπικῶν ιδιωμάτων κλπ. Αὐτὴν τὴν σύνθεσιν, ἡ ὁποία θὰ ἔχη κατ' ἀνάγκην ἐπίπτωσιν εἰς τὸ ἐκπαιδευτικὸν πρόγραμμα, δὲν τὴν ἐπεχείρησεν ἀκόμη ἡ Πολιτεία. Καὶ εἶναι ἡ καθυστέρησις αὐτὴ εἰς βλάβην τῆς μορφώσεως τῶν ἑλληνοπαίδων, πού ἀρχίζουν νὰ θεωροῦν τὸ μάθημα τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν βαρετὸν καὶ ἀνεδαφικόν. Κακῶς, βέβαια, ἀλλὰ ὄχι χωρὶς δικαιολογίαν. Διότι, ἐκτὸς τῆς σημειωθείσης ἐλλείψεως συνθέσεως, ὑπάρχει καὶ ὁ ἀπηρχαιωμένος τρόπος διδασκαλίας πού ἐπικρατεῖ εἰς τὰ Γυμνάσια, διότι παρέμεινεν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς ἄκρας καθαρευούσης ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων κειμένων ἀποτελεῖ γλωσσικὸν μάθημα. Ὅτι σκοπὸς τῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ ἐκμάθησις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἐνῶ, σήμερον, ἡ ἐκμάθησις τῶν βασικῶν στοιχείων τῆς ἀρχαίας γλώσσης — καὶ μακάρι καὶ ἡ πλήρης ἐκμάθησις, πού εἶναι ὅμως ἔργον τῶν ὀλίγων — εἶναι ἓνας μόνον ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τῆς διδασκαλίας. Δίπλα εἰς αὐτὸν ὑπάρχει ἡ γενικωτέρα μορφωτικὴ, πολιτιστικὴ καὶ λογοτεχνικὴ ἀποστολὴ τῶν ἀρχαίων κειμένων. Ἡ ἑλληνικὴ γραμματολογία, μοναδικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως, ξεπερνᾷ τὴν γλωσσικὴν τῆς ἐπιφάνειαν. Ἀντὶ νὰ περιοριζώμεθα εἰς τὰς λέξεις καὶ τὴν σύνταξιν πρέπει νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ πνευματικὸν κάλλος καὶ εἰς τὸ ἀνθρώπινον βάθος τοῦ μηνύματος τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ ἀντὶ τῆς διδασκαλίας μιᾶς τραγωδίας ἢ ἐνὸς πλατωνικοῦ διαλόγου, θὰ ἔπρεπε νὰ διδάσκονται εἰς κάθε τάξιν ἀποσπάσματα ἀπὸ ποικίλα κείμενα παραλλήλως πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας σκέψεως καὶ γραμματολογίας καὶ ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν αἰσθητικὴν ἀνάλυσιν καὶ τοῦ συνόλου τοῦ ἔργου τῶν ἀρχαίων στοχαστῶν καὶ τῶν ἐπιλεγόμενων εἰδικώτερον ἀποσπασμάτων τοῦ ἔργου των. Χωριστὴ εἶναι ἡ γραμματικὴ ἐρμηνεία, ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐνιαία μὲ τὴν τῆς συγχρόνου γλώσσης μας, διὰ νὰ πείθεται ὁ μαθητὴς περὶ τῆς ἐνότητος τῆς ἔθνικῆς μας γλώσσης καὶ περὶ τῆς ἀξίας τῆς εἰς τὴν καθόλου ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ μας. Δὲν εἶναι τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ δι' ἡμᾶς, τοὺς Ἑλληνας, γλῶσσα νεκρά, ὅπως εἶναι τὰ λατινικά, ἀλλὰ τὴν καθιστῶμεν νεκρὰν μὲ τὸν στεγνὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας τῆς.

Εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ πολιτιστικὴ μας κληρονομιά, πού ξεπηδᾷ ἀνάγλυφος μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα πού μᾶς ἄφησαν οἱ ἀθάνατοι πρόγονοί μας. Τὸ ἑλληνικὸν θαῦμα, κορυφωθὲν μὲ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, συνεχίζεται μὲ τὰ κείμενα τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ διδάσκωνται ὅχι ὡς θρησκευτικὰ μόνον κείμενα ἀλλὰ κυρίως ὡς μορφαὶ τῆς ἐνιαίας ἑλληνικῆς γραμματολογίας, καὶ συμπληρώνεται μὲ τὰ ἔργα τῆς μεταβυζαντινῆς καὶ τῆς συγχρόνου λογοτεχνίας μας.

Δὲν φθάνει, ὅμως, ἡ καθυστέρησίς μας εἰς τὸν ἄγονον καὶ ἀνεδαφικὸν πλέον φανατισμὸν τοῦ διχασμοῦ μεταξὺ καθαρευούσης καὶ δημοτικῆς, προστίθεται ἤδη καὶ ὁ φανατισμὸς τοῦ διχασμοῦ μεταξὺ κλασσικῆς καὶ τεχνικῆς Παιδείας. Ὁ διχασμὸς αὐτὸς ἀρχίζει νὰ κατευθύνεται πρὸς τὰ ἄκρα. Καὶ εἶναι τοῦτο δεῖγμα κακόν, κατὰ τοῦ ὁποῖου πρέπει νὰ ἀντιδράσωμεν. Ἡ κλασσικὴ Παιδεία καὶ ἡ τεχνικὴ μόρφωσις δὲν εἶναι ἀντιθετικά, ἔχουν ἀνάγκην ἀλληλοσυμπληρώσεως, ἔχουν ἀνάγκην συνθέσεως».

Ταῦτα ἔλεγον ἀπὸ τοῦ Βήματος τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς, ὡς ὑπουργὸς τῆς Παιδείας τὴν 13ῃν Ἀπριλίου 1962. Ἐκτοτε ἡ κατάστασις παρὰ τὰς μεγαλοστομίους ἐπαγγελίας τῶν ἐκαστοτε ἀρομοδίων, ὅχι μόνον δὲν ἐβελτιώθη, ἀλλὰ σαφῶς, σαφέστατα ἐχειροτέρευσε!

Δὲν εἴμεθα βέβαια ἡμεῖς ἡ αἰτία τῆς σαγήνης πού προκαλεῖ παγκοσμίως ἡ ἀνάπτυξις τῆς τεχνικῆς, δημιουργοῦσα νέαν μορφήν κοινωνίας μὲ νέας ἀνάγκας, διαφορετικὰς διεξόδους καὶ ἄλλας θεμελιώσεις τῆς ζωῆς, δι' ἃ καὶ εἰς τὰς χώρας εἰς τὰς ὁποίας ἡ κλασσικὴ παιδεία ἐτιμᾶτο ἄλλοτε περισσότερον καὶ ἀπὸ ἡμᾶς, τὸ ἐνδιαφέρον δι' αὐτὴν ὑποχωρεῖ. Χωρὶς νὰ πταίουν φεῦ! τὰ σοσιαλιστικὰ καθεστῶτα περὶ τῶν ὁποίων ὠμίλησε πρὸ τινος ἀγαπητὸς συνάδελφος. Εἰς τὴν Σύνοδον, τῶν Ὑπουργῶν Παιδείας τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1962, ὅτε ἐπολέμησα διὰ τὴν διατήρησιν τῶν κλασσικῶν σπουδῶν, καθὼς ἴσως ἐνθυμοῦνται πολλοί, ὁ κυριώτερος ἐχθρὸς τῶν σπουδῶν αὐτῶν καὶ ὑποστηρικτῆς τῆς τεχνικῆς μόρφώσεως ὑπῆρξεν ὁ συντηρητικὸς Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας τῆς Κυβερνήσεως Μακντόναλντ sir Edward Boyle. Εἶναι ἐσφαλμένη δὲ ἡ ἰδέα ὅτι ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ Grammar School καὶ Comprehensive School χωρίζει τοὺς συντηρητικὸς ἀπὸ τοὺς ἐργατικὸς εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Ἡ τομὴ δὲν εἶναι ἰδεολογικὴ ἢ κομματικὴ. Εἶναι τομὴ μεταξὺ δύο πτυχῶν τῆς συγχρόνου μορφωτικῆς ἀνάγκης, πού δὲν κατῶρθωσε νὰ εὔρη τὸν τρόπον ἐξυπηρετήσεως εἰς ὕψος καὶ στάθμην τοῦ αἰτήματος τῆς μόρφώσεως τῶν μαζῶν καὶ νὰ διαμορφώσῃ ὅ,τι ὁ C. P. Snow ὠνόμασε τὴν τρίτην μόρφωσιν, δηλαδὴ τὴν σύνθεσιν τῶν δύο πτυχῶν, τῆς κλασσικῆς καὶ τῆς τεχνικῆς, εἰς ἓν νέον ἀνθρωπιστικὸν πλέγμα. Θὰ τὴν εὔρη ὅμως, καὶ εἰς αὐτὸ ἠμποροῦμεν νὰ βοηθήσωμεν καὶ ἡμεῖς. Διότι ἐκεῖ ἐύρίσκεται τὸ ἰδικόν μας λάθος. Εἰς τὸ ὅτι δὲν ἠξιο-

ποιήσαμεν τὴν κληρονομίαν μας, ἐντάσσοντες τὸ κήρυγμά της εἰς τὰ πλαίσια τῶν καιρῶν μας. Δὲν ἐδιδάξαμεν ποτὲ συστηματικῶς τὸν πολιτισμὸν, ποὺ ἀποπνέει ἡ ἀρχαία παιδεία καὶ τὰ κείμενά της. Δὲν ὑπήρξαμεν δεημιουργοί! Ποῖος γνωρίζει ἀπὸ τοὺς νέους μας τὸν νεοπλατωνικὸν Πρόκλον τὸν Λύκιον, ποὺ εὐρίσκεται τὸν πέμπτον αἰῶνα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς συνθέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ σεβαστὸς μου φίλος πρῶην Ὑπουργὸς Καθηγητῆς κ. Paul Bastid ἐξέδωσε τελευταίως — καὶ διὰ τοῦτο τὸν ἀναφέρω — σπουδαίαν μελέτην; Καὶ ποῖος τεχνικὸς πιστεύει ὅτι οἱ ἀρχαῖοί μας πρόγονοι εὐρίσκονται εἰς τὴν ἀφετηρίαν τῶν προόδων του;

Διὰ νὰ διορθώσωμεν τὸ κακὸν δὲν ἀρκεῖ νὰ δώσωμεν οἰκονομικὰ πλεονεκτήματα εἰς τοὺς καταδεχομένους νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὰ κλασσικὰ γράμματα. Νεκρὰ σώματα χωρὶς ψυχὴν θὰ δεημιουργήσωμεν ἔτσι. Ἡ ὑλιστικὴ αὐτὴ ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος δὲν θὰ ὠφελήσῃ εἰς τίποτε.

Μικρὰν ἐπίσης πρέπει νὰ ἀναμένωμεν βελτίωσιν ἀπὸ τὴν ἴδρυσιν Κέντρων ἢ Ἰνστιτούτων πρὶν παρασκευασθοῦν αἱ βάσεις τῆς ἐξορμήσεως.

Χρειάζεται πνοὴ καὶ πίστις. Καὶ αὐταὶ θὰ ὑπάρξουν, ἂν ἀλλάξῃ ἡ νοοτροπία μας. Καὶ ἡ ἀλλαγὴ χρειάζεται πλαίσια.

Πρῶτον τὸ ἐκπαιδευτικὸν πρόγραμμα. Τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ πρέπει νὰ γίνουν πολιτιστικὸν βίωμα τοῦ διδασκάλου πρῶτον, τοῦ ἐκλεκτοῦ μαθητοῦ δευτέρου. Ἀλλὰ τοῦ διδασκάλου ἡ προετοιμασία ἀρχίζει τὸ ἀργότερον ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον. Εἶναι ἡ διδασκαλία εἰς τὰς Φιλοσοφικὰς μας Σχολὰς εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἐθνικοῦ μας χρέους; Μήπως πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς διδασκαλίας ἐκεῖ καὶ ἀμέσως κατόπιν εἰς τὰ Γυμνάσια. Διὰ νὰ μὴ πάθωμεν ὅτι φαίνεται ὅτι ἐπάθαμεν μὲ τὰ μοντέρνα μαθηματικὰ εἰς τὰ ὁποῖα λέγεται ὅτι κολυμβοῦν καθηγηταὶ καὶ μαθηταὶ ἐν ἀγαστῇ ἰσότητι ἀκαταληψίας;

Μήπως, δεύτερον, πρέπει νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸ παλαιὸν ὄνειρον νὰ συγκροτήσωμεν θέατρον ἀρχαίας τραγωδίας μὲ θίασον ἠσκημένον εἰς τὸ ἀρχαῖον κείμενον μὲ τὴν σύγχρονον ἢ ἔστω καὶ μὲ τὴν ἐρασμακὴν προφορὰν, ἡ ὁποία, ὁρθῆ ἢ ἐσφαλμένη, εἶναι ἡ διεθνῶς κρατοῦσα, μὲ ξενόγλωσσα προγράμματα ἀναλύοντα τὸν πολιτισμὸν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου τοῦ διδασκομένου ἔργου, διὰ τὸ ἐξωτερικόν; Ἡ διδασκαλία εἰς τὴν σύγχρονον λογοτεχνικὴν νεοελληνικὴν δὲν ὠφελεῖ εἰς τίποτε. Εἶναι πλάνη νὰ νομίζωμεν ὅτι οἱ ξένοι θεαταὶ τοῦ ἀρχαίου δράματος προσέρχονται διὰ νὰ ἰδοῦν τὴν αἴτῃ τὴν βεντέτταν τοῦ θεάτρου μας. Προσέρχονται διὰ νὰ συλλάβουν, ἔστω καὶ ὑπὸ μορφὴν ὄπερας, τὸ μήνυμα τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Διατί νὰ μὴ πλησιάζωμεν τὴν ἀνάγκην αὐτὴν τοῦ Εὐρωπαίου μὲ τὴν χρῆσιν γλώσσης ἂν ὄχι οἰκείας, ὅπως

συμβαίνει πολλάκις, πάντως oligώτερον ξένης ἀπὸ τὴν νεοελληνικὴν καὶ καταξιούσης τὴν σχέσιν τῆς Ἑλληνικῆς παρουσίας ἀνὰ τοὺς αἰῶνας καὶ μέχρι σήμερον ; Τοιοῦτος θίασος θὰ ἦτο ὁ καλύτερος πρεσβευτῆς τοῦ κλασσικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος εἰς τὸ ἔξωτερικόν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἔσωτερικόν.

Τρίτον, πρέπει νὰ σκεφθῶμεν σοβαρῶς — ἔστω καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν κλασσικῶν σπουδῶν — νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἐπὶ τέλους τὸ ραδιόφωνον καὶ τὴν τηλεόρασιν, ὅταν σὺν Θεῷ γίνῃ καὶ αὕτη, διὰ σκοποὺς μορφωτικοὺς εἰς ὅλους βέβαια τοὺς τομεῖς, ἰδίως ὅμως εἰς αὐτόν. Ἄλλ' ὄχι ἀναθέτοντες εἰς ἐπιστήμονας βεβαρυμένους ἢ — τὸ ἄλλο ἄκρον — ἐπαγγελματίας «τοῦ ποδαριοῦ», προχείρους διαλέξεις πρὸς χρηματισμόν, ἀλλ' ἐκπονοῦντες μὲ σοβαροὺς νέους ἐπιστήμονας πρόγραμμα ἐκλαϊκίσεως τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ διαδόσεως τῆς ἀρχαίας σκέψεως, μὲ χρῆσιν ὄχι κειμένων ὀλοκλήρων ποῦ δὲν συγκρατοῦνται ἀλλὰ φράσεων εἰς τὸ πρωτότυπον, καταλλήλως ἐρμηνευομένων, ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γραμματολογίας. Ὁ πολιτισμὸς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος πρέπει νὰ γίνῃ κ τ ἦ μ α ὄ λ ω ν τ ῶ ν Ἑ λ λ ῆ ν ω ν. Ὁ πολιτισμὸς, ὄχι ἡ γλῶσσα. Τὸ ἔργον γνωρίζω ὅτι δὲν εἶναι εὐκόλον, καθ' ἑαυτό, διότι ἡ ἀρχαία σκέψις εἶναι σύνθετος καὶ ἀντιφατικὴ καὶ ἀπαιτεῖ εὐρύτεραν διαλεκτικὴν τοποθέτησιν. Καὶ εἶναι oligώτερον ἀκόμη εὐκόλος ἰδίως διὰ τὰς ἑλληνικὰς συνηθείας, αἱ ὁποῖαι παρὰ τὴν καταδίωξιν τῆς ἀπλουστεύσεως δὲν ἔφθασαν οὔτε εἰς τὴν *Symfonia Platonis cum Aristotele* τοῦ Βησσαρίωνος. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ καταβληθῇ προσπάθεια ; Καὶ δὲν πρέπει, διὰ μίαν ἔστω φορὰν, νὰ ἐντοπίσωμεν τὴν προσπάθειάν μας εἰς μόνον τὸν τομέα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος καὶ νὰ μὴ γενικεύσωμεν ἀμέσως τὰ πράγματα, καθένας μὲ τὴν εἰδικότητά μας, ὅποτε δὲν θὰ γίνῃ τίποτε ;

Βεβαίως, καὶ ὅλα ὅσα ἐπρότειναν καὶ ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος καὶ ὁ κ. Τσάτσος εἶναι σωστά. Μήπως ὅμως θέτουν, κατὰ τὴν γαλλικὴν ἔκφρασιν, *la charge devant les boeufs* ;

Διὰ νὰ ζητῶμεν ἀπὸ τοὺς ἄλλους νὰ τιμοῦν τὸ μήνυμα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ νὰ διδάσκονται ἀπὸ αὐτό, πρέπει νὰ ἀποδεικνύωμεν καθημερινῶς ὅτι εἴμεθα πρῶτοι ἡμεῖς ἄξιοι νὰ τὸ δεχθῶμεν ἀπ' εὐθείας. Διότι ἡ περίοδος, ποῦ ἐδεχόμεθα ἀμέριμνοι τὸ μήνυμα αὐτὸ διὰ τοῦ μόχθου τῶν συνελλήνων τῆς Δύσεως, παρέρχεται ! Τὸ δίδαγμα ἐντάσσεται εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν καὶ τὸν Ἀτλαντικὸν χῶρον καὶ καθιστάμενον πανανθρώπινον ἀποκόπτεται ἀπὸ τὴν ρίζαν του χωρὶς νὰ χάνῃ τὴν δυνάμιν του. Διὰ νὰ ὑπενθυμίσωμεν τὴν ρίζαν αὐτὴν καὶ διὰ νὰ τονίσωμεν τὰς καταβολὰς τοῦ μηνύματος πρέπει πλέον νὰ ἐργασθῶμεν ἡμεῖς. Μόνον ἔτσι τὸ μήνυμα τῶν προγόνων μας δὲν θὰ εἶναι μόνον κλασσικὸν καὶ ἀνθρωπιστικόν, ἀλλὰ καὶ ἑλληνικόν !

R É S U M É

La communication, dont un pâle résumé est donné par ces lignes présente le point de vue de M. Cassimatis sur le problème du déclin de l'intérêt pour les études humanistes, dénoncé déjà par M. Théodorakopoulos (C. R. 1970, pages 26 - 34), M. Tsatsos (C. R., pages 89 - 95) et M. Zakythinos (C. R., pages 127 - 137). Ce point de vue est le suivant :

Il ne faut pas exagérer ce qu'on appelle la crise de l'humanisme. Il est évident que le développement énorme de la technique et de ses applications a partout créé une culture parallèle, la culture technique, ou, pour nous souvenir de Snow, deux cultures, qui doivent coexister. Cette coexistence n'exclut pas le développement de la culture humaniste. S'il y a une régression partout dans le monde de l'enseignement des langues classiques, il ne reste pas moins vrai que la culture classique continue à dominer la pensée contemporaine. L'esprit prométhéen beaucoup plus que le langage est à la base de notre civilisation. Les esprits les plus représentatifs se réfèrent toujours à cet esprit incarné par les auteurs grecs. Le président de la République Française a invoqué Antigone en s'adressant, il y a quelque temps, aux étudiants de Chicago. Un publiciste américain d'audience internationale a taché d'expliquer la politique du Président Nixon en remontant aux explications de Thucydide. Le dramaturge d'avant garde Edward Albee évoque toujours Sophocle comme son maître. Oppenheimer faisait appel à Platon et l'adage d'Anatole France que « tout ce que nous possédons nous le devons aux Grecs » est plus universellement reconnu que jamais.

C'est la langue grecque, comme la langue latine qui sont en régression dans l'enseignement. Mais pour cette régression qui est le résultat de l'existence d'une deuxième branche de culture, la culture technique, qui a aussi son importance parce qu'elle représente l'élément romantique de notre époque, l'élément de l'imagination créative qui doit coexister avec l'élément classique de la règle et de l'harmonie, pour cette régression, qui est plus responsable ? Seule la nature des choses, ou plutôt nous autres Grecs qui n'avons pas su organiser la défense et l'illustration de notre langue pour la rendre accessible et utile au monde actuel et éterniser son poids dans la culture européenne ?

Nous nous sommes pendant longtemps enlisés dans le champs bour-

beux de la question du langage écrit ou parlé, pur ou populaire et nous avons négligé l'essentiel.

Parmi les mesures qui s'imposent pour remonter le courant on peut signaler les suivantes.

1) La réforme de nos programmes scolaires pour donner à l'enseignement de l'ancien grec un contenu culturel, au lieu de l'importance exclusivement linguistique qu'il avait pendant un siècle et plus. Cette réforme doit commencer par l'Université et s'étendre jusqu'à l'École secondaire.

2) La création d'une troupe qui jouera à l'étranger le répertoire classique en grec ancien mais à la prononciation érasmiennne, qui est, malheureusement, celle qui a prévalu en Europe et ailleurs.

3) La rééducation des masses par des conférences radiophoniques et télévisées sur la civilisation et la culture antiques, sans exploitation politique et même nationale, pour recréer le climat de suite et de synthèse qui doit lier le monde humaniste à la culture contemporaine.

Jusqu'à maintenant nous recevions souvent l'enseignement de notre patrimoine culturel par l'Occident. Les circonstances nous imposent de prendre la relève. Et au lieu de nous affoler d'un certain déclin, créer la force nationale qui pourra remédier à la situation. Une civilisation de masse est en route. Avant de faire connaître aux masses étrangères notre héritage culturel, il faut le faire connaître et le faire goûter par les masses helléniques.